

Коломієць Я. Л.,

кандидат юридичних наук,

асистентка кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0006-7653-0165

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ СУДОВОГО ОСКАРЖЕННЯ ВІДМОВИ У ВЧИНЕННІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЇ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню правової природи та ефективності судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, що є одним із ключових інструментів забезпечення законності в нотаріальній діяльності та доступу громадян до реалізації їхніх цивільних прав. Актуальність теми зумовлена тим, що відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії нерідко створює реальні перешкоди у здійсненні суб'єктивних прав особи, а судове оскарження відповідно до статті 50 Закону України «Про нотаріат» виступає єдиним механізмом правового захисту в ситуаціях, коли звернення до іншого нотаріуса є неможливим.

У статті проаналізовано історичний розвиток нормативного регулювання оскарження нотаріальних дій, трансформацію процесуальної природи цієї категорії справ від окремого до позовного провадження, а також ключові наукові підходи до визначення предмета спору та меж судового контролю. Автор обґрунтовує, що спір у таких справах має виключно процесуальний характер, оскільки стосується не змісту чи існування цивільного права, а можливості його реалізації через нотаріальну дію.

Особливу увагу приділено аналізу позовних вимог, які містяться в позовах про оскарження нотаріальної дії: про визнання постанови нотаріуса незаконною та зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію. На основі усталеної практики Верховного Суду доведено, що вимога про визнання постанови незаконною є належним і ефективним способом судового захисту, оскільки судові рішення усуває конкретні процесуальні перешкоди та унеможливорює повторну відмову з тієї самої підстави. Натомість вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію визнається неналежним способом захисту.

Підкреслюється, що суди у своїх рішеннях часто обмежуються посиланням на неможливість втручання у компетенцію нотаріуса, проте недостатньо наголошують на неналежності обраного способу захисту. Автор обґрунтовує необхідність прямо зазначати цю обставину в мотивувальних частинах рішень для уникнення хибного уявлення про «неефективність» судового захисту та про відсутність судового впливу на діяльність нотаріуса.

Ключові слова: *нотаріальна дія, відмова у вчиненні нотаріальної дії, судове оскарження, судовий захист, ефективність судового захисту.*

Kolomiiets Ya. L. Legal nature and effectiveness of judicial appeal against a notary's refusal to perform a notarial act

Abstract. The article offers a comprehensive study of the legal nature and effectiveness of judicial appeals against a notary's refusal to perform a notarial act, which constitutes one of the key mechanisms for ensuring legality in notarial practice and safeguarding citizens' access to the exercise of their civil rights. The relevance of the topic arises from the fact that a notary's refusal to perform a notarial act often creates real obstacles to the exercise of an individual's subjective rights, while judicial appeal under Article 50 of the Law of Ukraine "On Notariat" serves as the sole means of legal protection in situations where recourse to another notary is impossible.

The article examines the historical development of the regulatory framework governing challenges to notarial actions, the transformation of the procedural nature of such cases from separate proceedings to adversarial litigation, as well as the principal scholarly approaches to defining the subject matter of the dispute and the limits of judicial review. The author substantiates that disputes in such cases are strictly procedural in nature, as they concern not the content or existence of a civil right, but the possibility of its exercise through a notarial act.

Special attention is devoted to the analysis of two common claims: the claim to declare a notary's refusal unlawful and the claim to compel a notary to perform a notarial act. Based on the established case law of the

Supreme Court, it is demonstrated that the claim to declare a refusal unlawful constitutes an appropriate and effective means of judicial protection, as a court decision removes concrete procedural obstacles and prevents repeated refusal on the same grounds. Conversely, the claim to compel a notary to perform a notarial act is recognised as an improper remedy.

It is emphasised that courts often limit their reasoning to stating the impossibility of interfering in the professional competence of a notary, while insufficiently stressing the impropriety of the chosen means of protection. The author argues for the need to expressly highlight this aspect in the reasoning of judicial decisions in order to prevent misconceptions regarding the alleged “ineffectiveness” of judicial protection and the supposed lack of judicial oversight over notarial activity.

Key words: *notarial act, refusal to perform a notarial act, judicial appeal, judicial protection, effectiveness of judicial protection.*

Постановка проблеми. Конституція України у статті 59 гарантує кожному право на отримання професійної правничої допомоги [5]. У цьому контексті нотаріус виступає одним із ключових суб'єктів правової системи, який забезпечує громадянам доступ до такої допомоги та сприяє реалізації їхніх прав.

Нотаріальна діяльність є важливою складовою забезпечення правової визначеності, зокрема у відносинах, що потребують нотаріального посвідчення.

Законодавство встановлює чіткі вимоги до діяльності нотаріусів, включаючи обов'язок неухильного дотримання принципу законності й обґрунтованості рішень. Одним із ключових елементів правового регулювання є заборона безпідставної відмови у вчиненні нотаріальної дії, що гарантує рівний доступ громадян до нотаріальних послуг. Водночас відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії не є його правом, а виступає обов'язком у разі невідповідності цієї дії законодавству України або міжнародним договорам [13].

В той же час стаття 50 закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № № 3425-XII (далі Закон) передбачає можливість оскарження як нотаріальної дії, так і відмови у її вчиненні. Підтримуємо думку науковців, які вказують, що право на оскарження такої відмови має на меті забезпечити законність у нотаріальній діяльності та гарантувати правомірність цивільного обігу. [6, с. 185].

Аналіз актуальної судової практики демонструє, що особи, звертаючись до суду з метою оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії на підставі статті 50 Закону, зазвичай в позові заявляють дві позовні вимоги: (1) визнати постанову нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною, (2) зобов'язати нотаріуса вчинити від-

повідну нотаріальну дію. Проте суди, спираючись на правові позиції Верховного Суду, у разі порушення нотаріусом вимог нотаріального законодавства задовольняють вимогу щодо визнання нотаріальної дії незаконною проте відмовляють у зобов'язанні нотаріуса вчинити нотаріальну дію. В мотивувальній частині судових рішень зазначається, що суд не може підмінити собою нотаріуса або втручатися у сферу його професійної компетенції [9,10].

Таким чином, постає ключове питання: чи забезпечує процедура оскарження постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії ефективний судовий захист? Чи відбувається у цьому випадку реальне відновлення порушеного або невизнаного права, і чи є вимога про визнання постанови нотаріуса незаконною та зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію належним способом захисту для позивача?

Метою статті є дослідження мотивів звернення осіб до суду з позовами про оскарження відмови нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії та аналіз правових наслідків судового розгляду таких справ для позивача. Особлива увага приділяється вивченню актуальної судової практики та правових позицій Верховного Суду, а також встановленню того, чи забезпечує передбачений статтею 50 закону України «Про нотаріат» механізм оскарження постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії ефективний захист прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії привертало увагу багатьох науковців. Так, Баранкова В.В. здійснила комплексний аналіз юрисдикційних аспектів розгляду відповідної категорії справ, а також особливостей їх

суб'єктного складу [1]. Давидова І.В. зосередила увагу на вдосконаленні механізму оскарження відмови у вчиненні нотаріальних дій та здійснила систематизацію підстав, що обумовлюють таку відмову [2]. Джуга М.В. досліджував теоретико-правову природу спору про право у судових справах щодо оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні [3]. Окремі аспекти механізму оскарження постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії розглядали Менджул М.В., Заборовський В.В. та Феннич В.П. [6] та інші автори. Водночас, попри наявність значної кількості досліджень, науковці здебільшого зосереджувалися на процедурних аспектах та підставах оскарження, тоді як питання правових наслідків задоволення чи відмови у задоволенні таких позовів, а також оцінки ефективності механізму судового захисту залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. З метою комплексного дослідження такого інституту як судове оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії пропонуємо звернутися до історії оскарження таких постанов. За редакцією Цивільного процесуального кодексу 1963 року такі справи розглядалися як безспірні у порядку окремого провадження, а їх процесуальний порядок був закріплений у 39-й главі, статтях 285–288 [15]. Формою звернення до суду була скарга або заява, яку подавали до нотаріуса протягом 10 днів із дня відмови. Нотаріус передавав скаргу до суду разом зі своїми поясненнями та, за потреби, документами. У разі задоволення скарги суд скасовував вчинену нотаріальну дію або зобов'язував нотаріуса її вчинити.

Сьогодні чинний ЦПК України вже не передбачає такої можливості, з окремого провадження вилучена така категорія справ, як оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні [16, с. 189], а спори розглядаються у позовному провадженні. Така зміна свідчить про трансформацію процесуальної природи цих справ та впливає на оцінку ефективності судового захисту. Яка ж правова природа справ щодо оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії?

У науковій спільноті поширена думка, відповідно до якої передання цієї категорії справ

до позовного провадження є обґрунтованим, оскільки в них убачається наявність спору щодо цивільного права. Так, Джуга М.В. зазначає, що, відмовляючи у вчиненні нотаріальної дії, нотаріус своєю поведінкою демонструє особі, яка звернулася до нього, що вона наразі не може претендувати на суб'єктивне право. Указана ситуація, на думку дослідника, наочно доводить існування спору про право [3, с. 157].

Проте вважаємо, що така позиція є хибною з огляду на такі обставини. Особа, звертаючись до нотаріуса з наміром реалізувати своє цивільне право, вступає з ним у процесуальні, а не матеріальні правовідносини. Між нотаріусом і заявником цивільні матеріальні правовідносини не виникають. Такої позиції дотримується і Верховний Суд. Так, у постанові ВС зазначено, що під час учинення нотаріальних дій нотаріус діє неупереджено, не може діяти в інтересах будь-якої зі сторін та не стає учасником цивільних правовідносин між ними, а відтак не може порушувати цивільні права, що становлять зміст таких правовідносин [11].

Аналіз положень статті 49 Закону свідчить, що нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії не тому, що вважає відсутнім у особи певне цивільне право, а через відсутність передумов для вчинення конкретної нотаріальної дії, необхідної для реалізації цього права. Наприклад, коли особою не подано відомості (інформацію) чи документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; коли із заявою звернулася особа, яка в установленому порядку визнана недієздатною; або коли уповноважений представник не має достатніх повноважень [13].

Таким чином, спір у подібних ситуаціях виникає не щодо самого цивільного права, з наміром реалізації якого звернулася особа, оскільки з дій нотаріуса не впливає заперечення чи невизнання ним цього права. Предмет спору фактично стосується можливості реалізації особою свого права, тобто з'ясування, чи може нотаріус у конкретному випадку вчинити відповідну нотаріальну дію: чи подано всі необхідні документи, чи відповідають вони вимогам законодавства, чи не порушує вчинення такої дії законодавчо вста-

новлених обмежень. У цьому сенсі нотаріус вказує не на відсутність у особи матеріального права, а на існування процесуальних перешкод, передбачених статтями 47 і 49 Закону, які унеможливають вчинення відповідної нотаріальної дії на даний момент.

Предметом розгляду таких справ у суді є правомірність/неправомірність дій нотаріуса щодо відмови у вчиненні нотаріальної дії в конкретному випадку: чи існували підстави для відмови відповідно до статей 47 та 49 Закону, чи є постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії обґрунтованою. Суд не перевіряє наявності чи відсутності у особи певного цивільного права за реалізацією якого вона звернулася до нотаріуса.

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що відмова у вчиненні нотаріальної дії зумовлена перешкодами процесуального характеру тобто у випадку усунення таких перешкод нотаріус може вчинити нотаріальну дію. Таким чином виникає питання: що саме спонукає особу звертатися до суду з позовом про оскарження нотаріальної дії, чому особа не може подолати ці перешкоди.

У науковій літературі підкреслюється, що процедура оскарження спрямована на виправлення нотаріальних помилок, забезпечення дотримання законності та тлумачення законодавства [2, с. 512]. Проте вважаємо, що формулювання такої мети є достатньо загальним оскільки судові оскарження нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні не відбувається автоматично, його завжди ініціює конкретна особа, яка вважає, що така відмова є незаконною.

Мета звернення до суду з позовом про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії визначаються особливостями нотаріальної діяльності та законодавчими вимогами. Фізичні та юридичні особи зазвичай можуть обирати будь-якого нотаріуса до якого звернутися за вчиненням нотаріальних дій. Також Закон встановлює виключну територіальну юрисдикцію нотаріуса у певних випадках (відповідно до ч. 6 ст. 55 Закону, посвідчення договорів про відчуження, іпотеку житлового будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна, об'єкта незавершеного будів-

ництва чи майбутнього об'єкта нерухомості здійснюється за місцезнаходженням такого майна, місцезнаходженням юридичної особи або за зареєстрованим місцем проживання фізичної особи – сторони відповідного договору). Тобто, навіть якщо один нотаріус відмовив у вчиненні нотаріальної дії, особа може звернутися до іншого нотаріуса в межах того ж нотаріального округу.

Однак, коли нотаріальне провадження відкрито у певного нотаріуса (наприклад, спадкова справа або були прийняті у депозит грошові суми), передати таке провадження іншому нотаріусу неможливо. У таких випадках відмова нотаріуса створює перешкоду для реалізації цивільних прав, і судові оскарження стає єдиним механізмом реалізувати своє право цивільне.

Отже, основною метою позивача при зверненні до суду є усунення перешкод для реалізації цивільних прав, тобто *визнання можливості вчинення нотаріальної дії* в даних обставинах за даних умов, а не визнання саме цивільного права. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність визначити межі судового контролю: які саме вимоги може заявити позивач і які повноваження має суд при їх розгляді – чи обмежується він оцінкою законності відмови, чи вправі втручатися у власне процес вчинення нотаріальної дії. Що в цілому дозволить визначити ефективність такого звернення.

Науковцями слушно наголошується, що переважне право визначати належний спосіб захисту порушеного чи невизнаного права належить позивачеві. Саме позивач має визначати спосіб захисту, який, на його думку, є найбільш ефективним, доцільним та належним для відновлення порушеного права [4, с. 95].

Верховний Суд в постановах зазначає що: обраний позивачем спосіб захисту цивільного права має бути ефективним, тобто призводити до захисту порушеного чи оспорюваного права або інтересу [8]. Звернемось до аналізу способів захисту у справах про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії.

Як було зазначено вище, в даній категорії справ позивач, як правило, заявляє дві позовні вимоги. Перша вимога – визнати поста-

нову про відмову незаконною. Також наявні приклади судової практики, в яких позивачі просять визнати постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії протиправною. Терміни «протиправний» та «незаконний» часто вживаються як синоніми, але мають відмінності в контексті застосування: «протиправний» означає будь-яке діяння, що суперечить нормам права (як писаному, так і загальноновизнаним принципам), тоді як «незаконний» це діяння, що суперечить виключно писаному закону. Таким чином, юридично правильною буде все ж таки вимога визнати постанову про відмову – незаконною.

Друга вимога яка зазначається в позові – зобов'язати нотаріуса вчинити відповідну нотаріальну дію.

Пропонуємо звернутися до теоретичних аспектів інституту позову щоб проаналізувати вказані способи захисту. У науці цивільного процесу позови традиційно класифікуються на три види залежно від способу захисту цивільних прав: позови про присудження, позови про визнання та перетворювальні позови. У досліджуваній категорії справ заявник вважає, що перешкод для вчинення нотаріальної дії не існувало, і просить визнати постанову нотаріуса незаконною з метою забезпечення можливості реалізації свого цивільного права в майбутньому. Позови про визнання пред'являються у випадках, коли порушення права як такого відсутнє, однак між сторонами виникають сумніви щодо існування чи дійсності правовідносин, які мають юридичні наслідки. Метою позивача у таких позовах є не матеріальне присудження, а усунення сумнівів щодо наявності або характеру спірних правовідносин [14, 155]. Саме це повністю відповідає природі розглядуваної категорії спорів: нотаріус не порушує цивільного права заявника, а лише вказує на існування процесуальних перешкод, тобто на неможливість виникнення відповідних нотаріальних процесуальних правовідносин, від яких залежить реалізація цивільного права. Отже, позов про оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії за своїми ознаками є класичним позовом про визнання.

При розгляді таких справ суд, дослідивши постанову про відмову у вчиненні нотаріаль-

ної дії та інші подані докази, встановлює, чи існували на момент звернення заявника об'єктивні процесуальні перешкоди для вчинення нотаріальної дії, чи ж таких перешкод не було і нотаріус мав вчинити нотаріальну дію. Таким чином, судова перевірка зводиться не до оцінки змісту чи обсягу цивільного права заявника, а до визначення законності дій нотаріуса в конкретній ситуації. Це дозволяє дійти висновку, що формулювання позовної вимоги про визнання постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною є належним і, що важливо, ефективним способом судового захисту. Ефективність такого способу полягає в тому, що в разі ухвалення судового рішення про незаконність відмови його юридичні наслідки поширюються безпосередньо на нотаріуса: встановлений судом факт відсутності перешкод фактично усуває підстави, які стали причиною відмови, і створює умови для подальшого вчинення нотаріальної дії за заявою особи.

Судова практика свідчить про те, що у разі встановлення відсутності перешкод для вчинення нотаріальної дії суди, як правило, визнають постанови про відмову у її вчиненні незаконними. Такий підхід є стабільним і усталеним, що додатково підтверджує правильність обраного способу захисту та відповідність позовної вимоги про визнання відмови незаконною завданню забезпечення ефективного поновлення можливості реалізації цивільного права заявника.

Цікавою з точки зору визначення належного та ефективного способу судового захисту є друга позовна вимога позивача, а саме: вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію.

На сьогодні позиція цивільних судів щодо цієї вимоги є усталеною та однозначною. Навіть у випадках, коли суд визнає постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії незаконною, він відмовляє у задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити відповідну дію. Обґрунтуванням такого підходу є посилання на виключну компетенцію нотаріуса щодо вирішення питання про можливість вчинення нотаріальної дії. Так, у постанові від 10 квітня 2019 року у справі № 161/9939/17 (провадження № 61-40053св18), розгляда-

ючи позов про оскарження постанови про відмову, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду зазначив, що суд не може підміняти орган, до повноважень якого належить ухвалення рішення, яке є предметом оскарження, а також не може приймати рішення замість нього чи надавати вказівки, що фактично означали б вирішення питань, які належать до компетенції відповідного суб'єкта [12].

Аналогічну правову позицію Верховний Суд висловив і в постановях від 19 березня 2018 року у справі № 754/16825/15-ц (провадження № 61-3156св18) та від 17 березня 2021 року у справі № 761/36415/18 (провадження № 61-15155св20), у яких наголошено, тлумачення статті 50 Закону України «Про нотаріат» свідчить, що при задоволенні позову про оспорення постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії суд не може зобов'язати нотаріуса вчинити нотаріальні дії, оскільки такі дії вчиняються нотаріусом відповідно до Закону України «Про нотаріат» і належать до його компетенції. [9, 10].

На перший погляд може здаватися, що навіть позитивне для заявника судове рішення, яким встановлюється незаконність постанови нотаріуса, не забезпечує досягнення фактичного результату, адже суд прямо не зобов'язує нотаріуса вчинити нотаріальну дію. Звідси може виникати помилкове враження про «неефективність» захисту.

Однак таке уявлення є помилковим. Для його спростування варто знову звернутися до правової природи позовів. Характерною особливістю позовів про визнання є те, що рішення по цих справах не потребують примусового виконання, а захист права здійснюється безпосередньо рішенням суду. [14, с. 155]. На відміну від них, примусове виконання судового рішення є ознакою позовів про присудження, у яких держава гарантує виконання обов'язку відповідача шляхом примусового впливу, якщо останній не виконує рішення добровільно.

Примусове здійснення обов'язку відповідача є характерною ознакою позовів про присудження, в яких судові рішення забезпечуються примусовим виконанням з боку держави, якщо відповідач добровільно судові

рішення не винокує. Таким чином, якщо в судовому рішенні буде міститись зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію, а нотаріус її не вчинить тобто не виконає рішення суду, забезпечити примусове виокнання такого рішення не можливо. Справи між нотаріусами передаватися не можуть також не передбачено іншого органу, який зможе виконати таке судові рішення.

Таким чином можна зробити висновок, що формулювання вимоги щодо зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є неправильно обраним способом захисту в справах про оскарження відмови нотаріуса.

У цьому контексті вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію суперечить самій конструкції позовів про визнання. Навіть у разі зазначення такого обов'язку в резолютивній частині судового рішення його фактичне виконання не може бути забезпечене примусово оскільки передавати справи між нотаріусами закон не дозволяє, і також відсутній інший орган, уповноважений виконати нотаріальну дію замість конкретного нотаріуса. Тобто виконання нотаріусом нотаріальної дії примусово є юридично неможливим, оскільки суперечить природі нотаріальної функції.

Отже, вимога про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію не відповідає природі цього способу захисту та не може вважатися належним у справах про оскарження відмови нотаріуса.

Другим аргументом на користь правильності судової практики щодо відмови в задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є зміст принципу диспозитивності нотаріального процесу. Даний принцип виключає можливість покладення на нотаріуса обов'язку діяти без відповідного волевиявлення заінтересованої особи. Закон передбачає необхідність особистої ініціативи особи в охороні її прав та інтересів. Принцип диспозитивності у нотаріальному процесі передбачає, що нотаріальне провадження, як правило, може виникнути лише за ініціативою заінтересованої особи, а не з волі нотаріального органу. Нотаріус уповноважений вчинити нотаріальні дії лише за наявності письмової або усної заяви такої особи [7, с. 124].

У разі задоволення позову та покладення на нотаріуса обов'язку вчинити нотаріальну дію судові рішення фактично суперечило б законодавству, оскільки чинні норми не передбачають можливості вчинення нотаріальної дії лише на підставі судового рішення, без письмового чи усного звернення заінтересованої особи. Виконання такого рішення означало б ініціювання нотаріального провадження з волі нотаріуса, що прямо заборонено нормативними актами, які регулюють нотаріальну діяльність.

Третім аргументом, що підтверджує неможливість покладення на нотаріуса обов'язку вчинити нотаріальну дію, є неможливість наперед гарантувати відсутність інших законних підстав для відмови на момент повторного звернення заявника. Процедура вчинення нотаріальної дії є суворо регламентованою і передбачає перевірку цілого комплексу документів, відомостей та юридичних фактів. Тому навіть якщо постанова про відмову у вчиненні нотаріальної дії буде визнана судом незаконною, це свідчить лише про неправомірність конкретної відмови у конкретних фактичних обставинах, але не створює для нотаріуса обов'язку вчинити дію за інших, потенційно змінених умов.

У разі повторного звернення позивача до нотаріуса неможливо наперед виключити інші обставини, які відповідно до закону можуть бути законною підставою для чергової відмови. Отже, механічне «зобов'язання» нотаріуса вчинити нотаріальну дію може поставити його перед необхідністю порушити закон. Крім того, рішення суду про визнання незаконною постанови нотаріуса усуває лише ту «конкретну» процесуальну перешкоду, яка була предметом спору, і не створює автоматичного «дозволу» на вчинення нотаріальної дії незалежно від подальших юридичних обставин. Предмет судової перевірки в таких справах стосується обґрунтованості чи необґрунтованості, чи наявна була підстава для відмови чи ні.

Все це свідчить про те, що позовна вимога в частині зобов'язати нотаріуса вчинити нотаріальну дію не є належним способом захисту в даній категорії справ. Якщо такий спосіб захисту не є належним, звісно він не може

відповідати критерію «ефективності» судового захисту.

Тобто відмова суду у задоволенні вимоги про зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію є повністю правомірною та обґрунтованою. При цьому слід зауважити, що, мотивуючи такі рішення, суди зазвичай акцентують на неможливості втручання у компетенцію нотаріуса та, відповідно, на відсутності повноважень покладати на нього обов'язок учинити певну дію. Однак вони здебільшого *не підкреслюють*, що сам спосіб захисту у вигляді «зобов'язання вчинити нотаріальну дію» є неналежним у цій категорії справ, а саме ця характеристика і зумовлює відмову в задоволенні відповідної позовної вимоги. Відсутність такого роз'яснення може формувати у заявників хибне уявлення про нібито неефективність судового захисту та про те, що нотаріуси залишаються поза контролем судової влади.

Насправді ж, судові рішення про визнання постанови про відмову незаконною має обов'язкову силу та виключає можливість повторної відмови з тієї самої підстави. Саме тому судам доцільно прямо зазначати у своїх рішеннях, що після встановлення незаконності відповідної підстави для відмови нотаріус не вправі повторно посилається на неї під час нового звернення заявника. Такий підхід усуває сумніви щодо ефективності обраного способу судового захисту та підтверджує належне функціонування механізму контролю за нотаріальною діяльністю.

Висновки. Дослідження правової природи судового оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії дозволяє констатувати, що предметом спору у таких справах є процесуальна можливість реалізації цивільного права, а не саме цивільне право. Тобто, звернення до суду спрямоване на усунення перешкод для вчинення нотаріальної дії, а не на визнання чи встановлення матеріального права особи.

Формулювання позовної вимоги про визнання постанови нотаріуса незаконною є **належним способом судового захисту**, оскільки дозволяє усунути процесуальні перешкоди для реалізації цивільних прав заявника. Судове рішення у такій формі безпосередньо впливає на нотаріуса, встанов-

люючи відсутність підстав для відмови та створюючи умови для подальшого вчинення нотаріальної дії за ініціативою заявника тобто такий спосіб судового захисту є ефективним.

Позовна вимога про **зобов'язання нотаріуса вчинити нотаріальну дію** не є належним способом захисту у справах цієї категорії. Такий спосіб не відповідає природі позовів про визнання та порушував би ключові засади нотаріальної діяльності, зокрема необхідність ініціативи заявника у нотаріальному провадженні. Крім того, неможливо передбачити, що при наступному зверненні до нотаріуса також не виникнуть законні підстави для відмови у вчиненні нотаріальної дії. Тому пряме зобов'язання нотаріуса діяти могло б призвести до порушення закону та підриву правової автономії нотаріуса. Відповідно, якщо спосіб захисту не є належним, він не може бути ефективним.

Ефективність судового захисту у справах про оскарження відмови нотаріуса є багатогранною та багатокомпонентною категорією. Основним елементом є застосування в остаточному судовому рішенні ефективних, належних, справедливих способів захисту, таких, які сприятимуть отриманню реаль-

ного захисту позивачем, відновленню його порушених чи визнанню оспорюваних прав та справедливій сатисфакції у разі неможливості повернення до попереднього становища [4, с. 97]. Ефективність судового захисту в цій категорії справ слід оцінювати через призму **реального усунення правових перешкод та відновлення можливості реалізації права**, а не через пряме зобов'язання нотаріуса діяти. У випадку оскарження відмови нотаріуса та встановлення незаконності постанови суд усуває процесуальні перешкоди для вчинення нотаріальної дії, створюючи умови для реалізації цивільних прав заявника та забезпечуючи практичний результат судового розгляду.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що процедура оскарження відмови у вчиненні нотаріальної дії, передбачена статтею 50 Закону України «Про нотаріат», **забезпечує ефективний судовий захист**, якщо позивач формулює належну позовну вимогу про визнання постанови незаконною. Правильне застосування такого способу захисту гарантує усунення процесуальних перешкод та створює умови для реалізації цивільних прав без необхідності прямого втручання суду у нотаріальні дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Баранкова В.В. Оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. *Право і державне управління*. 2018. № 2 (31) Том 1. С. 49-56
2. Давидова І.В. До питання про оскарження відмови вчиненні нотаріальних дій в суді. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 509-515.
3. Джуга М.В. Спир про право за позовом про оскарження нотаріальних дій чи відмови в їх вчиненні. Електронне наукове видання. *“Аналітично-порівняльне правознавство”*. С. 155-162. URL: <https://apjournal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/26.pdf> (дата звернення 20.11.2025).
4. Колісник О.В. Проблеми визначення ефективних способів захисту цивільних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2023. С. 95-97 URL: http://lsej.org.ua/10_2023/20.pdf (дата звернення 20.11.2025).
5. Конституція України України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Менджул М.В., Заборовський В.В., Феннич В.П. Оскарження постанови нотаріуса про відмову вчинення нотаріальної дії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 86: частина 5. 2024. С. 181-186.
7. Нотаріат: підручник / В.В. Комаров, В.В. Баранкова. Харків : Право, 2019. 416 с.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 липня 2020 р. судова справа № 438/610/14-ц (провадження № 14-577цс19). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91466482&red=10000349783e7da7edba38214f566d3ea29a5a&d=5>
9. Постанова Верховного Суду від 17 березня 2021 року судова справа № 761/36415/18 (провадження № 61-15155св20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642841> (дата звернення 20.11.2025).

10. Постанова Верховного Суду від 19 березня 2018 року судова справа № 754/16825/15-ц (провадження № 61-3156св18) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72909122> (дата звернення 20.11.2025).
11. Постанова Верховного Суду від 19 січня 2019 року судова справа № 227/5540/18 (провадження № 61-3521св20) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94328530> (дата звернення 20.11.2025).
12. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10 квітня 2019 р. судова справа 161/9939/17 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81394430&red=100003387c2e8f20bb7b73fb4cabfb06034be1&d=5> (дата звернення 20.11.2025).
13. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3426-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 384
14. Цивільний процес : навч. посіб. для підгот. до іспитів / [М. В. Жушман, Т. А. Цувіна, О. І. Попов та ін.]. Харків : Право, 2024. 288 с. ISBN 978-617-8518-48-6.
15. Цивільний процесуальний кодекс: Закон Української Радянської Соціалістичної республіки від 18.07.1963 *Відомості Верховної Ради України*. 1963. № 30. Ст. 464 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text> (дата звернення 20.11.2025).
16. Я. П. Панталієнко Правове регулювання питання оскарження неправильно вчинених нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні з урахуванням змін у цивільному процесуальному законодавстві. Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26-27 жовтня 2007 року): У 3-х частинах. Частина друга: Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний процес. Трудове право. Право соціального забезпечення. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 360 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025